

Голові разової спеціалізованої
вченої ради – ID 1586
ПрАТ ВНЗ «Національна академія управління»
доктору юридичних наук, доценту
Фесенку Олександр Миколайовичу

ВІДГУК

**офіційного опонента –
доктора юридичних наук, професора
Андрушка Андрія Васильовича
на дисертацію ФЕРЬЄВОЇ Наталії Петрівни на тему
«Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо
начальника (стаття 405 Кримінального кодексу України)», подану на
здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження Н. П. Ферьєвої є безсумнівною, адже вкрай важливою є проблема зміцнення обороноздатності України, яка особливо актуалізувалася в умовах російської агресії проти України. Як вірно зазначає авторка роботи, важливою складовою зміцнення обороноздатності є сумлінне і чесне виконання кожним військовослужбовцем свого військового обов'язку, наказів командирів і начальників, виявлення до них поваги, сприяння у підтриманні порядку і дисципліни, виконання інших вимог статутів Збройних Сил України. Водночас статистичні дані свідчать про незадовільний рівень військової дисципліни серед частини військовослужбовців. Так, протягом 2011–2021 рр. засуджено 182 особи за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 405 КК України.

Необхідно зазначити, що в правозастосовній діяльності мають місце труднощі і помилки, пов'язані з кваліфікацією аналізованого авторкою посягання. Всі вони потребують свого адекватного вирішення, яке навряд чи можливе без обґрунтованих рекомендацій, наданих наукою кримінального права. Водночас доводиться констатувати, що дотепер проблеми кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 405 КК України, не були предметом самостійного дисертаційного дослідження.

Дослідження відповідної проблематики становить значний інтерес також у контексті розробки проєкту нового КК України.

З огляду на викладене можемо підтвердити значну актуальність, теоретичну та практичну значущість обраної Наталією Петрівною Ферьєвою теми дисертаційного дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність забезпечується достатньо вдалою та продуманою структурою дисертаційної роботи, логікою викладення матеріалу, належною джерельною базою, використанням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження.

Методологічною основою роботи є комплексний підхід до аналізу особливостей кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника. Під час дослідження використано такі наукові методи: *діалектичний* (сприяв осмисленню проблематики дослідження, його методології, дозволив його структурувати за розділами та підрозділами, здійснити дослідження поетапно); *логіко-догматичний* (застосовувався для тлумачення юридичних конструкцій, визначення позитивних і негативних рис ст. 405 КК України та правових норм кримінального законодавства окремих зарубіжних держав), *історико-правовий* (застосовувався при вивченні основних етапів становлення та розвитку відповідальності за це кримінальне правопорушення), *компаративістський* (застосовувався при аналізі та співставленні норм КК України та норм кримінального законодавства зарубіжних держав), *системний* (дозволив з'ясувати внутрішню побудову і взаємозумовлені системи відповідної норми КК України та деяких зарубіжних держав), *експертних оцінок, інтерв'ювання, статичного аналізу* (для отримання фахових оцінок, суджень респондентів, що мають професійний досвід і відповідні знання для визначення мотивів вчинення військового злочину за ст. 405 КК України, для опрацювання матеріалів кримінальних проваджень за окремими кількісними та якісними параметрами з наступною інтерпретацією одержаних результатів; для аналізу та узагальнення статистичної звітності, вивчення матеріалів кримінальних проваджень,

матеріалів слідчої та судової практики, оцінки ефективності правозастосовної діяльності) (с. 27–29). Ці та інші методи наукового пізнання в цілому забезпечили належний рівень обґрунтованості основних положень та висновків дисертації.

У своїй більшості викладені у дисертації Н.П. Ферьєвої наукові положення, висновки та рекомендації належним чином обґрунтовані та достатньо переконливі. Для їх обґрунтування авторкою широко використано емпіричні матеріали, а також сучасну наукову літературу з кримінального, кримінального процесуального, адміністративного права, а також з кримінології, психології тощо. Список використаних авторкою джерел становить 220 позицій.

Емпіричну основу дослідження становлять: а) інформація щодо загальної кількості засуджених осіб за вчинення злочинів, передбачених ст. 405 КК (за даними Державної судової адміністрації України), впродовж 2001–2022 рр.; б) статистичні дані про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за вчинені військові злочини (статистична звітність № 6), надані Державною судовою адміністрацією України за період 2012–2022 рр.; в) відомості, одержані у результаті вибіркового вивчення кримінальних проваджень (кримінальних справ) відповідної категорії, розглянутих судами України в 2018–2021 рр. (35 проваджень); г) аналіз 203 судових рішень (вироків) за кримінальними провадженнями за ст. 405 КК України (за 2011–2022 рр.); д) результати анкетування за спеціальною програмою офіцерів Національного університету оборони України імені Івана Черняховського (152 особи), 106 військовослужбовців Національної гвардії України щодо проблем кримінально-правової охорони командирів / начальників у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби. Крім того, опитано 23 суддів, частина з яких розглядали кримінальні провадження за участі військовослужбовців, що вчиняли військові злочини, в тому числі і за ст. 405 КК.

Кожен з чотирьох розділів дисертаційної роботи закінчується висновками, в яких підбито основні підсумки відповідного етапу дослідження. Наприкінці

роботи наведено загальні висновки, в яких сконцентровано найважливіші положення та рекомендації, що знайшли своє відображення у тексті дисертації.

Викладене дає підстави стверджувати, що більшість сформульованих у дисертації Н.П. Ферєвою наукових положень, висновків та рекомендацій належним чином обґрунтовані.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів. Аналіз змісту роботи свідчить про те, що в результаті здійсненого дослідження авторці вдалося вирішити поставлені нею завдання та отримати низку нових, важливих для кримінально-правової науки результатів.

Дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням проблем кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника (ст. 405 КК України). До найвагоміших результатів, які відображають наукову новизну роботи та виносяться на захист, належать, зокрема, такі:

- визначено періодизацію розвитку правової норми про кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника;
- визначено, що структурними елементами суспільних відносин безпосереднього об'єкта погрози або насильства щодо начальника є суб'єкти (носії) цих відносин. З одного боку – це військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, які відповідно до ст. 29-30 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України є підлеглими, а також особи, визначені законом, і інші особи, не зазначені конкретно законодавцем за співучасть у цьому злочині як організатори, підбурювачі чи пособники. З іншого боку – начальники і командири всіх рівнів, які є єдиноначальниками у відповідних підрозділах органів військового управління і військового командування стосовно підлеглих їм військовослужбовців, наділених безпосередніми (конкретними) повноваженнями згідно відповідних положень статутів Збройних Сил України, інших актів законодавства. Предметом відносин є відносини (умови), які забезпечують недоторканність особи командира, начальника зі сторони підлеглих у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби. І в цьому, зокрема, проявляється

соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин, важливою ознакою якого є обов'язок правомірної поведінки суб'єктів відносин;

- обґрунтовано, що у разі вчинення погрози або насильства щодо начальника, коли такою особою є начальник у статусі військовослужбовця Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, має місце дія, яка посягає на суспільні відносини, які мають ознаки двох безпосередніх об'єктів, характерних злочинам за ст. 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу») і 405 КК України;

- запропоновано підвищити мінімальну межу покарання у виді позбавлення волі на певний строк за ч. 4 ст. 405 КК України з 5-ти до 6-ти років; тощо (сс. 30–33).

Крім того, у роботі удосконалено: 1) розуміння суспільної небезпечності військового злочину «погроза або насильство щодо начальника» за ст. 405 КК України, який характеризується високим рівнем небезпеки не тільки для військового правопорядку, але і для воєнної безпеки держави в цілому, оскільки посягає на порушення принципу єдиноначальності як одного із основоположного у побудові і функціонуванні військових формувань, утворених відповідно до законів України; 2) розуміння поняття «суб'єкт військового злочину» – погроза або насильство щодо начальника за ст. 405 КК України, якими можуть бути за умови їх вчинення, громадяни України (військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів), а в окремих випадках, визначених чинним законодавством, іноземці та особи без громадянства, придатні за станом здоров'я і віком до військової служби, а також інші особи, визначені законом, у разі порушення відносин підлеглості, які є одним із базових принципів будівництва і керівництва Збройними Силами України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України (с. 33).

У роботі отримали подальший розвиток: 1) пропозиції доповнити назву ст. 405 КК і диспозиції ч. 1-2 цієї правової норми положенням про охорону особи командира від погрози або насильства зі сторони підлеглих, оскільки зміст термінів «начальник» і «командир» мають різне тлумачення; 2) теоретичні

положення щодо змісту додаткового обов'язкового безпосереднього об'єкта злочину «погроза або насильство щодо начальника», які полягають в тому, що у разі вчинення зазначеного злочину має місце посягання на статус командира / начальника, який зобов'язує його бути захисником суспільних інтересів, а не потерпілим від злочинного посягання; 3) базові положення щодо поняття, суті та змісту військово-кримінальної політики при призначенні покарань за вчинення військових кримінальних правопорушень (погрози або насильства щодо начальника) (сс. 33–34).

Таким чином, можна констатувати, що положення рецензованого дисертаційного дослідження містять наукову новизну і є певним внеском Н.П. Ферєвої в науку кримінального права.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях. Основні положення і результати дисертаційного дослідження відображені у 13 публікаціях, серед яких 5 статей у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (з юридичних наук); 1 стаття у зарубіжному періодичному виданні, 7 тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів міжнародної науково-практичної конференції та семінарів. Наведене дозволяє підтвердити достатній рівень апробації основних результатів дослідження.

Результати дослідження мають як наукове, так і прикладне значення. Викладені у дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані та вже використовуються: у законотворчій діяльності – при внесенні змін і доповнень до кримінального закону, а також для його вдосконалення (лист Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 23.12.2022 р.; лист Департаменту юридичного забезпечення Міністерства оборони України від 20.01.2023); у правозастосуванні – для використання результатів дослідження в процесі аналітичної діяльності суддів та працівників апарату Верховного Суду (лист Верховного Суду від 29.09.2022 р.); у науково-дослідній діяльності – для підготовки науково-практичних і навчально-методичних праць (акт впровадження ПВНЗ «Європейський університет» від 15.11.2022 р.); у освітньому процесі – як

матеріал для підготовки до викладання навчальних дисциплін (акти впровадження ВНЗ «Національна академія управління» від 10.11.2022 р., ПВНЗ «Європейський університет» від 15.11.2022 р., Військовий інститут КНУ імені Тараса Шевченка від 18.11.2022 р., Національний університет оборони України імені Івана Черняховського від 30.11.2022 р.) (с.с. 34–35).

У цілому високо оцінюючи рівень дисертаційного дослідження Наталії Петрівни Ферської, зверну увагу на окремі дискусійні моменти і висловлю деякі зауваження та побажання:

1. У першому підрозділі дисертаційного дослідження, присвяченому становленню та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника, має місце часто некритичне відтворення текстів кримінально-правових заборон, що свого часу передбачали відповідальність за вказане (чи подібні до нього) діяння. Звертає на себе увагу також той факт, що ключову увагу дослідниця зосередила на вивченні кримінального законодавства, яке діяло на українських землях, що входили до складу Московського царства та Російської імперії, тоді як вивченню правових пам'яток, які були чинними на західноукраїнських землях, в роботі увага майже не приділялася. Крім того, здивування викликає згадка здобувачкою Руської Правди, Правди Ярославичів і Розширеної Руської Правди як про начебто три різні «акти Київської Русі» (с. 37). Нагадаю, що Правда Ярославичів була доповненням Правди Ярослава (Найдавнішої Правди), а Розширена Руська Правда є однією з редакцій найвизначнішої пам'ятки права часів Київської Русі.

2. Важливою складовою рецензованого дослідження є вивчення особливостей регламентації кримінальної відповідальності за розглядуване діяння за законодавством зарубіжних держав (підрозділ 3.3). Авторка проаналізувала відповідні кримінально-правові заборони, що містяться у законодавстві 14 держав світу, не пояснюючи, на жаль, критеріїв вибірки. У цьому зв'язку не можна не звернути увагу на те, що більшість проаналізованих дисертанткою кримінальних законів – кримінальні кодекси колишніх радянських республік. Як видається, такий підхід не дозволяє отримати повну картину, яка б дала змогу належним чином оцінити існуючий зарубіжний досвід кримінально-правової протидії

погрозам або насильству щодо начальника. Крім того, необхідно зауважити, що для проведення порівняльно-правового дослідження Н.П. Ферьева використала переклади кримінальних законів деяких зарубіжних держав (Болгарії, Латвії та Литви), видані близько 20 років тому (позиції 187, 188, 190 у списку використаних джерел), а також КК Киргизької Республіки 1997 р. (позиція 186 у списку використаних джерел), який давно втратив свою чинність.

3. У розділі 4 дисертаційного дослідження авторка спершу аналізує особливості призначення покарання за погрозу або насильство щодо начальника (підрозділ 4.1), а відтак – проблемні питання звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення вказаного діяння (підрозділ 4.2). Такий підхід видається методологічно некоректним, адже, як слушно визнає сама здобувачка, звільнення від кримінальної відповідальності не є формою реалізації кримінальної відповідальності (с. 173). У разі звільнення особи від кримінальної відповідальності немає факту державного осуду особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а отже, зрозуміло, не може йтися й про призначення їй покарання. У зв'язку з цим більш обґрунтованим був би підхід, за якого у роботі спочатку аналізувалися б питання звільнення від кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника, а вже потім – питання призначення покарання та звільнення від покарання та його відбування.

4. У дисертації запропоновано передбачити адміністративну відповідальність заклеп щодо командира або начальника, а також за образу командира або начальника (сс. 6–7, 32, 125, 132, 133, 188). Така пропозиція видається недостатньо переконливою. На моє переконання, захист честі та гідності будь-якої особи (в тому числі військовослужбовця) від клевети чи образи є сферою передовсім цивільного права, тоді як адміністративне право має іншу сферу правового регулювання.

5. Недостатньо обґрунтованою виглядає також пропозиція доповнити диспозицію ч. 4 ст. 405 КК України особливо кваліфікуючими ознаками «із застосуванням боєприпасів чи інших предметів», «що спричинили тяжкі наслідки» (сс. 5, 31, 123–124, 131–132, 186–187). Видається, зокрема, що доповнення вказаної норми такою особливо кваліфікуючою ознакою як

спричинення тяжких наслідків може призвести до тих труднощів, які вже нині мають місце із трактуванням цієї ознаки в складах інших кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим зауважу, що в спеціальній літературі висловлюються слушні, на мій погляд, пропозиції взагалі відмовитись від такої кваліфікуючої (особливо кваліфікуючої) ознаки¹. На мою думку, заподіяння потерпілому від розглядуваного у рецензованій дисертації діяння фізичної шкоди слід кваліфікувати за сукупністю зі статтями, що передбачають відповідальність за заподіяння відповідної шкоди. Інші ж можливі прояви спричинення тяжких наслідків доцільно враховувати при призначенні покарання (відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України).

6. У роботі підкреслюється необхідність формулювання поняття, суті і змісту військово-кримінальної політики; визначення принципів, завдань і основних напрямів реалізації військово-кримінальної політики; реанімування системи і структури органів військової юстиції як інститутів військово-кримінальної політики в Україні (сс. 181, 183, 189). Водночас із тексту роботи відповідні висновки не впливають і в дисертації фактично ніяк не конкретизуються.

7. Насамкінець зверну увагу на недоліки технічного характеру. Зокрема, у тексті дисертації міститься немало граматичних, стилістичних та пунктуаційних помилок, а також неточностей і прикрих одруків. Так, наприклад, складно зрозуміти, що таке «винесення покарання» (сс. 7, 34, 50, 51, 137, 148, 149, 151, 152, 165, 182, 188), «соціальна обумовленість злочину» (с. 19), «злочинні правопорушення» (с. 22), «диспозиція злочинів» (с. 31), «суспільна небезпечність конкретної правової норми» (с. 51), «спеціальні завдання покарання» (с. 137) тощо.

Незрозуміло чому у змісті підрозділ 2.2 має назву «Суб'єктивна сторона і суб'єкт складу злочину – погроза або насильство щодо начальника», а в основному тексті роботи – «Суб'єкт і суб'єктивна сторона складу злочину – погроза або насильство щодо начальника».

¹ Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 623–624.

Не можна погодитись з тим, що «кримінальне законодавство України не дає визначення поняття “покарання”» (с. 134).

В низці випадків неправильно наводяться ініціали науковців. Приміром, професора Письменського звати Євгеном Олександровичем, а отже його ініціали не можуть бути «С.О.» (с. 24), професорку Ярмиш звати Наталією Миколаївною, а отже її ініціали не можуть бути «Н.Н.» (сс. 24, 88), академіка Кудрявцева звали Володимиром Миколайовичем, а отже його ініціали не можуть бути «В.Н.» (с. 23).

Дисертантка зазначає, що в процесі дослідження нею опитано 277 респондентів (сс. 3, 29), однак у тексті дисертації майже не наводяться результати цього опитування, не здійснюється їх критична оцінка.

Положення наукової новизни варто було сформулювати більш лаконічно.

Нескромним виглядає твердження авторки про те, що нею «надано важливі й істотні пропозиції для науки кримінального права» (с. 2), адже очевидно, що подібного роду оцінки більше випадає робити читачам роботи, а не її автору.

Висловлені критичні зауваження і побажання здебільшого стосуються дискусійних питань, не піддають сумніву одержані наукові результати дослідження та мають переважно рекомендаційний характер.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому, оформлення, мови, стилю та дотримання академічної доброчесності. Дисертація Ферьєвої Наталії Петрівни «Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника (стаття 405 Кримінального кодексу України)» є завершеною кваліфікаційною працею, в якій одержано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв’язують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для теорії та практики кримінального права, а саме – авторкою здійснено спробу комплексного розв’язання проблемних питань, що стосуються кримінально-правової протидії погрозам або насильству щодо начальника.

Дисертація є самостійним науковим дослідженням, яке пройшло достатню апробацію; її зміст відповідає заявленій дисертанткою науковій спеціальності.

Оформлення дисертації відповідає встановленим Міністерством освіти і науки України вимогам. Робота виконана українською мовою з правильним

вживанням юридичної та спеціальної термінології. Стиль викладення матеріалу дослідження науковий.

Під час вивчення дисертації та наукових публікацій здобувачки фактів порушення академічної доброчесності не виявлено.

Висновок. Дисертація Ферьєвої Наталії Петрівни «Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника (стаття 405 Кримінального кодексу України)» відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її авторка – Ферьєва Наталія Петрівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

професор кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
доктор юридичних наук, професор

 А. В. Андрушко

